

Klaudy K. 2001 Mindennapos nyelvi közvetítés.
In: Fekete H. (szerk.): *A nyelvi mérce*. Budapest: ITK. 20-24.

Mindennapos nyelvi közvetítés

Klaudy Kinga

E rövid tanulmány négy alaptételből indul ki: (1) Magyarországon az idegennyelv-tudás elengedhetetlen része a nyelvek közötti közvetítés készsége. (2) A nyelvek közötti írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés képessége nem automatikus következménye az idegennyelv-tudásnak, hanem olyan készség, amit tudatosan lehet és kell fejleszteni. (3) A tudatos fejlesztésre nemcsak a hivatásos nyelvi közvetítők esetében van szükség, hanem minden nyelvtanulót fel kell készíteni bizonyos szintű nyelvi közvetítési feladatokra. (4) A nyelvi közvetítési készség mérhető és mérendő.

A 80-as évek végén több tanulmányban vizsgáltam meg a fordítás vizsgafeladatként való alkalmazását, tanfordítás és a valódi fordítás viszonyát, valamint a fordítás helyét a középiskolai idegennyelv-oktatásban (Klaudy 1984, 1986a,b, 1987, 1990), ezeknek a tanulmányoknak néhány gondolatára szeretnék most visszatérni, mivel az akkori problémák sok szempontból ma is aktuálisak. A következő három területen láttam akkor legszembetűnőbbnek az ellentmondásokat:

(1) A fordítás, mint vizsgafeladat: bár a fordítás vizsgafeladatként szerepel az érettségien, a felvételen és az állami nyelvvizsgán, a fordítói készség fejlesztése nem tartozik a tantervi útmutatókban kijelölt fejlesztendő alapkészségek közé, és ennek megfelelően a fordításra, mint vizsgafeladatra a nyelvtanulók középiskolai tanulmányaik során semmilyen felkészítést nem kapnak. Naivság feltételezni, hogy ha a fordítást eszközként használjuk a négy alapkészség fejlesztésére, akkor abból automatikusan kifejlődik a fordítói készség

(2) A fordítás oktatása a középiskolában: fordítási gyakorlatok vannak ugyan a nyelvkönyvekben, de ezek bevallottan tanfordítási gyakorlatok, funkciójuk a grammatikai és lexikai ismeretek tudatosítása, gyakorlása és ellenőrzése. A vizsgán viszont a fordítási feladatok nem a grammatikai és a lexikai jelenségek elsajátítását mérik, hanem valamilyen szintű fordítói készséget, ami közelebb áll a valódi fordításhoz, mint a tanfordításhoz

(3) A tanfordítás és a valódi fordítás értékelésének különbségei: mivel valódi fordításról csak reális kommunikatív feladatok esetében beszélhetünk, a vizsgafordítás mindenképpen tanfordítás marad, és ennek megfelelően kell értékelni. A valódi fordítás és a tanfordítás értékelési kritériumai közötti különbségek azonban nincsenek kidőzve (pl. egy passzív/aktív váltás elmaradása csak valódi fordítás, azaz reális kommunikatív feladat esetében tekinthető hibának).

Végül megállapítottam, hogy „... a nyelvtanulók nagy része úgy ül le az érettségi vizsgán, a felvételi vizsgán, az állami nyelvvizsgán fordítani, hogy sem általános, sem nyelvpárokra jellemző fordítástechnikai szabályokat (tanácsokat) nem kapott, sem elegendő mennyiségű összefüggő szöveget nem fordított (Klaudy 1987: 106)”.

Nem idéztem volna mindezt ilyen hosszan, ha az elmúlt tizenvalahány évben a fenti helyzet jelentősen megváltozott volna. Legalábbis ami a felkészítés elmaradását és az értékelés bizonytalanságát illeti. Ami változott, annak pedig nem örülhetünk igazán: a fordítás az elmúlt években egyre inkább kimarad a nyelvtanulás sikerességét mérő vizsgafeladatok közül, és a kétszintű érettségi most készülő tervezetei sem kívánják mérni a nyelvi közvetítői kompetenciát ld. pl. a német tervezetet (Einhorn 2001), amely a mérendő kommunikatív kompetencia összetevőit az alábbiakban határozza meg: nyelvi kompetencia, szocolingvisztikai kompetencia, szövegkompetencia, stratégiai kompetencia, szociokulturális kompetencia (Einhorn 2001:6).

Kedvező fejleménynek tekinthető, hogy az *Államilag elismert nyelvvizsgák akkreditációjának kézikönyve* a beszédértés, beszédkésztség, írott szöveg értése és íráskésztség mellé ötödik készségként felvette a közvetítő készséget mindhárom szinten (Lengyel 1999: 26-37). De a probléma eddig sem az volt, hogy fordítási feladatok nem szerepeltek a vizsgákon, hanem az, hogy nem volt megfelelő a felkészítés, és nehézségbe ütközött a mérés. És bár e két nehézség ma is fennáll, mégsem hiszem, hogy a megoldás az lenne, hogy a vizsgákat egynyelvűvé kellene tenni, és a fordítási feladatokat száműzni kellene a nyelvtudás méréséből. Sőt, meggyőződése, hogy a nyelvi közvetítésre minden idegen nyelvet tanuló magyar állampolgárt fel kell készíteni, mivel Magyarországon a nyelvi közvetítés iránti igény a globalizáció előrehaladtával fokozatosan nő, ami nemcsak a hivatásos nyelvi közvetítők iránti igény növekedését jelenti, hanem azt is, hogy bizonyos fokig minden idegen nyelvet tudó magyar állampolgárnak nyelvi közvetítővé kell válnia.

Paradoxonnak tűnik, de Magyarországon az idegen nyelvet tudók számának növekedésével nem jár együtt a fordítás iránti igény csökkenése. A nemzetközi együttműködés kiszélesedése ugyanis óriási mennyiségű két vagy többnyelvű dokumentációval jár: tájékoztató anyagok, katalógusok, termékismertető, pályázati anyagok, jelentések, beszámolók készülnek egyszerre több nyelven akár fordítás akár párhuzamos szövegalkotás révén. Mivel nem szépirodalmi szövegről vagy nehéz szakszövegről van szó a

megrendelők gyakran nem fordulnak hivatásos fordítókhoz hanem az idegen nyelvet tudó ügyintézővel fordíttatják, készíttetik ezeket a szövegeket, vagyis éppen olyanokkal, akiknek államilag elismert nyelvvizsgájuk van.

A nyelvi közvetítés iránt igény és ezzel együtt a nyelvi közvetítés gyakorlata tehát mindenképpen jelen van a mai magyar társadalmi és gazdasági élet mindennapjaiban, és csak egy részét végzik hivatásos nyelvi közvetítők. A másik, feltehetően nagyobb részét, alkalmi nyelvi közvetítők végzik, akiket leginkább naiv vagy gyanútlan kétnyelvű nyelvhasználóknak lehetne nevezni.

Mi jellemző a gyanútlan nyelvi közvetítőkre?

- (1) Az idegen nyelvet tudatosan, a magyar nyelvet ösztönösen használják.
- (2) A magyar nyelv és az indeourópai nyelvek különbségeiről semmiféle tudatos elképzelésük nincs.
- (3) Idegen nyelvi tudásukat többre becsülik anyanyelvi tudásuknál.

A fentiek következtében a gyanútlan nyelvi közvetítők teljesen ki vannak szolgáltatva az idegen nyelvnek, hiszen, ha akarnának sem tudnának ún. „magyarosan fogalmazni”, mert nincsen elegendő alapjuk, ahhoz, hogy mérlegeljenek mielőtt a különböző magyar megfeleltetési lehetőségek között választanának. Mikor például tizenkét magyar egyetemen megalakult az ún. *European Study Center*, az alábbi változatok merültek fel a magyar megfelelő létrehozására:

- (1) *Európa-tanulmányok Központok*
- (2) *Európai Tanulmányi Központok*
- (3) *Európa-tanulmányok Központjai*

A központok működéséről szóló első összefoglaló jelentésben a *European Study Center* gyanútlan fordítója az első változatot használja nem érzékelve a két egymás után következő többes számú alak nemkívánatos grammatikai homonímiáját (*Európát közelebbről. Az Európa-tanulmányok Központok tevékenysége és kurzuskínálata* 2000). Az ELTE ETK honlapján a második megoldás szerepel, ami ellen magyar nyelvi szempontból semmi kifogás nem merülhet fel, de többen kifogásolták, hogy az „Európai” jelző kétféleképpen szegmentálható, és az egyik olvasat megszünteti az Európa-tanulmányok összetartozását, tehát félreérthető. A központok kutatási eredményeiről szóló összefoglaló szerkesztői végül a harmadik változat mellett döntöttek (*Európát kutatva Az Európa-tanulmányok Központjainak kutatási eredményei* 2000) de a helytelen első változatot tartalmazó díszes kiállítású könyv akkor már több száz példányban elterjedt az országban.

Gyanútlan fordítóra vall az alábbi, próbafordításból vett magyar mondat is:

Szergej Pasin jogrendszeren alapuló államért küzdött a totalitáriánus diktatúrából a demokrácia felé haladó Oroszország közel sem befejezettnek tekinthető átmenete idején.

A fordítás grammatikailag helyes magyar mondat, nagyjából tartalmilag is megegyezik az angol eredetivel (v.ö. *In Russia's unfinished evolution from totalitarianism to democracy, Sergei Pashin crusaded for a state, based on the rule of law*) mégis nehéz első olvasásra megérteni több okból: (1) A mondatkezdő alany a határozói szerkezet elején álló névelő hiánya miatt első olvasáskor birtokos jelzőnek tűnik. (2) A mondat időhatározós szerkezetének alaptagja az „átmenet” tíz balra álló bővítményt tartalmaz, amit a magyar olvasó, Deme László (1971) kifejezésével élve, „emésztetlenül hurcol a támpontig”. (3) A diktatúrából a demokrácia felé haladó Oroszország „átmenete” kifejezés értelmetlen. Az már csak apróság, hogy egy melléknévi igenevet megtakaríthatunk, ha rájövünk, hogy a „jogrendszeren alapuló állam” nem más mint a „jogállam”. (v.ö. az alábbi javasolt fordítással: *Szergej Pasin a jogállamiságért küzdött Oroszországban, ahol a diktatúrából a demokráciába való átmenet még mindig nem fejeződött be.*)

Nem folytatom a példákat, mivel ennek a tanulmánynak nem az a célja, hogy a fordítói hibák miatt keseregjen. Ezt egyébként időnként a sajtó is megteszi, de a sajtóban elsősorban az idegen szavak indokolatlan átvétele és a szószintű félrefordítások váltanak ki glosszákat. Arra, hogy az indoeurópai nyelvekből gyanútlanul átvett mondatszerkezetek, hogyan teszik érthetlenné a fordított szövegeket, arról kevés szó esik. A gyanútlan fordítók nem mernek az indoeurópai nyelvekből fordított mondatok szerkezetén változtatni, mert nem tudják, hogy egyszerűen a nyelvek közötti különbségekről van szó.

A magyar nyelv és az indoeurópai nyelvek közötti különbségek ismerete egyelőre még nem része az idegen nyelvet tudó magyar állampolgárok nyelvi műveltségének. Pedig az idegen nyelvi hatásoknak csak a tudatos magyar nyelvhasználat tud ellenállni. Mégpedig kontrasztív szemléletű magyar nyelvi tudatosságra gondolok: a magyar, mint finnugor nyelv és az angol, német, francia, orosz, mint indoeurópai nyelvek közötti alapvető különbségek tudatosítására. Tapasztalatom szerint a középiskolából kikerült fiatalok magyar nyelvi tudatossága egészen minimális. Szinte semmit nem tudnak olyan kérdésekről, mint az agglutináló, flektáló és izoláló nyelvek közötti különbségek, a nyelvek analitikus és szintetikus tulajdonságai, a morfológiai gazdagság és a viszonylagos szórendi szabadság összefüggése, a magyar mondat alapszórendje, a fordított szórendű igekötő funkciója a magyar mondatban, a bővítés iránya a főnévi szerkezetekben, az egyes számú egyeztetés elve stb. Az alábbi fordítás készítőjének például egészen biztosan nincs semmiféle tudatos elképzelése arról, hogy mi a különbség az angol és a magyar nyelv között a főnévi igeneves szerkezetek és a hátravetett határozói jelzők használatában:

Magyar fordítás szerkesztés előtt: Guy Verhofstadt, belga miniszterelnök, aki az EU csúcstalálkozóit fogja elnökölni októberben (Gentben) és decemberben (Laekenben) azt mondta, hogy a brüsszeli elnökség számára nem az első bővítés dátumának kijelölése lesz a legfontosabb kérdés, hanem a bővítési tárgyalások során előbbre lépni a szakmai megbeszéléseken a különféle jelentős kérdésekben.

Ha megnézzük az angol eredetit, látjuk, hogy a fordítás tulajdonképpen híven közvetíti az eredeti szöveg tartalmát, magyar nyelvi szempontból mégis szerkesztésre szorul.

Eredeti angol szöveg: Guy Verhofstadt, the Belgian Prime Minister, who will chair the EU summit meetings in October (in Gent) and in December (Laeken), said it would not be a priority for the Belgium Presidency to define a target date for the first enlargement, but to advance in the technical talks on the various outstanding issues in the enlargement negotiations.

A tudatos kétnyelvű nyelvhasználó az angol eredeti által sugallt főnévi igenévi szerkezet helyett a magyarban mellékmondatot használt volna, és az angol mondat végén található határozói rész jobbra álló jelzői közül néhányat balra helyezett volna, ahogy ezt a szerkesztő meg is tette. És nem tisztelte volna annyira az angol eredetit, hogy a *to chair*+*Accusativus* szerkezetet is gondosan megőrizze a fordításban.

Magyar fordítás szerkesztés után: Guy Verhofstadt, belga miniszterelnök, aki az EU csúcstalálkozóin októberben (Gentben) és decemberben (Laekenben) az elnöki tisztséget fogja betölteni, kijelentette, hogy a brüsszeli elnökség számára nem az első bővítés dátumának kijelölése lesz a legfontosabb kérdés, hanem az, hogy előbbre lépjenek a bővítési tárgyalások különböző kulcsfontosságú kérdéseiről folytatott szakmai megbeszéléseken.

A naiv, és az idegen nyelvnek teljesen kiszolgáltatott fordítók nem mernek ígét használni ott, ahol az eredetiben főnév van, mivel nem tudják, hogy a magyar nyelvben a főnevek bővítési lehetőségeinek korlátai miatt a mondat megszerkesztésében gyakran az ige tölti be ugyanazt a funkciót, amit az indoeurópai nyelvekben a főnevek töltenek be. Nem merik személyessé tenni az indoeurópai személytelen mondatokat, nem mernek mellékmondatot használni az igeneves szerkezetek helyett, nem merik kihagyni a fölösleges határozatlan névelőket, több alany esetében többes számú állítmányt használnak a magyarban szabályos egyes számú állítmány helyett stb. Egyszóval, mivel saját

anyanyelvük nyelvhasználati szabályairól nincsenek tudatos elképzeléseik, teljes mértékben ki vannak szolgáltatva az idegen nyelvi formáknak.

Mindezeknek a problémáknak a megoldását nem lehet a hivatásos fordítók képzésétől várni. A fenti ismereteket bele kell építeni az idegen nyelv oktatásába. Nem elméleti magyarázatok formájában, hanem fordítási és tolmácsolási gyakorlatok segítségével. A nyelvi közvetítői készséget természetesen nem a kommunikatív készségek fejlesztésének rovására kell fejleszteni, de tudomásul kell venni, hogy Magyarországon a nyelvtudást nagyon gyakran kell nyelvi közvetítésre használni, és a nyelvi közvetítés készsége a két nyelv nyelvhasználati különbségeinek tudatosítása nélkül nem fejleszthető.

Nehezebben megoldható kérdés a fordítások értékelése ill. értékelhetősége. De csak akkor, ha a fordítást az idegen nyelv tudásának mérésére, illetve valamilyen más készség (pl. szövegértés) mérésére használjuk. Ha bevallottan a közvetítői készséget vizsgáljuk, illetve a nyelvi közvetítés feladatának sikeres megoldásáról vagy sikertelen voltáról kell véleményt mondanunk, akkor ez új szempontú értékelést igényel. Az tény, hogy a fordítások értékelésével kapcsolatban Magyarországon még kevés kutatás folyik (Károly et al. 2000). Előrelépést jelent a fordítások értékelésével kapcsolatos alkalmazott nyelvészeti kutatások terén Dróth Júlia *A fordítások formatív értékelése* című közelmúltban elkészült PhD disszertációja (2001), amely egyébként a fordítások értékelésével kapcsolatos nemzetközi szakirodalomról is kitűnő áttekintést ad.

Összefoglalva, a fordítás, mint vizsgafeladat körüli ellentmondásokat, nem a fordítás, mint vizsgafeladat eltörlésével kell megszüntetni. Éppen ellenkezőleg. Az utóbbi tíz évben újra érvényesülnek azok a hatások, amelyek Magyarország geopolitikai helyzetéből természetesen következnek, azaz a magyar lakosság újra nagy területen érintkezik a külfölddel. Ez olyan mérvű érintkezést jelent az idegen nyelvekkel és kultúrákkal, amit nem lehet egy szűk közvetítői elit révén elvégezni.

A nyelvi közvetítésre minden idegen nyelvet tanuló magyar állampolgárt fel kell készíteni, és ez azt jelenti, hogy a fordítást, mint tantárgyat az idegennyelv-oktatás szerves részévé kell tenni középfokon és felsőfokon egyaránt. El kell készíteni a középiskolai fordítástechnikai tankönyveket, amelyek nem szépirodalmi szövegeket tartalmaznak, hanem a mindennapi életben használt szövegtípusokat (sajtószöveg, használati utasítás, program, meghívó, étlap stb.). Autentikus, összefüggő idegen nyelvi szövegek fordítását kell gyakoroltatni, és ezeknek a szövegeknek a fordítása közben kell felfedeztetni, tudatosítani a nyelvtanulókkal saját anyanyelvük sajátosságait. A fordítási gyakorlatok értelmet adnának mindannak, amit a diákok a magyar nyelvtan tanulása során elsajátítottak. A fordítás az anyanyelvi tudatosítás egyedülállóan hasznos eszköze, mivel a fordítás az a tevékenység, amely valódi feladatok elé állítja, és működésbe hozza az anyanyelvi kompetenciát.

A fordítást, mint vizsgafeladatot tehát nem eltörölni kell, hanem fel kell rá készíteni az idegen nyelvet tanuló diákokat, mert az ő feladatuk lesz a nyelvi közvetítés a harmadik évezred Európájában.

Irodalom

Deme L. 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Dróth J. 2001. *A fordítások formatív értékelése*. PhD disszertáció. Kézirat.

Einhorn Á. (szerk.) 2001. *Részletes érettségi vizsgakövetelmény és vizsgaleírás. Német nyelv*. Budapest: Kiss Árpád Országos Közoktatási Szolgáltató Intézmény.

Európát közelebbről. 2000. *Az Európa-tanulmányok Központok tevékenysége és kurzus kínálata*. Budapest: Tempus Közalapítvány.

Európát kutatva 2000. *Az Európa-tanulmányok Központjainak kutatási eredményei*. Budapest: Tempus Közalapítvány.

Károly K., Árvay A., Edwards M., Fekete, H., Kolláth, K. & Tankó Gy. 2000. A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében. *Fordítástudomány* II. évf. 2. szám. 36-63.

Klaudy K. 1984. Hogyan alkalmazható az aktuális tagolás elmélete a fordítás oktatásában? *Magyar Nyelvőr* 108. évf. 3. 325-333.

Klaudy K. 1986a. A fordítás helye és szerepe a nyelvoktatásban: a "valódi" fordítás a középiskolai nyelvoktatásban. In: Lengyel Zs. (szerk.) *Az idegen nyelvi nevelés-oktatás néhány iránya és lehetősége*. 353-371. Budapest: Oktatókutató Intézet.

Klaudy K. 1986b. A fordítás oktatásának elméleti alapjai. *Felsőoktatási Szemle* XXXV. 5. 277-283.

Klaudy K. 1987. A fordítás helye és szerepe a nyelvoktatásban. A "valódi" fordítás elemei a középiskolai nyelvoktatásban. *Idegen Nyelvek Tanítása* 4. 65-77.

Klaudy K. 1990. Átváltási műveletek a fordításban. *Idegen Nyelvek Tanítása* 2. 33-45

Lengyel Zs. (szerk.) 1999. Államilag elismert nyelvvizsgák (központok, rendszerek) akkreditációjának kézikönyve. Budapest: NYAK.